

CÜMLE NASIL TANIMLANMALIDIR?

*Halil İbrahim DELİCE**

ÖZET

Cümle, dilbilgisi çalışmalarında doğru tanımlanmamaktadır. Her tanım, tanımı yapılacak kavramın anlambirimcikleriyle yapılır. Bu nedenle, cümlenin anlambirimcikleri doğru tespit edilmeli ve cümle bu doğrultuda “Cümle, bir yüklemle -biri mutlaka özne veya nesne olmak koşuluyla- ona bağlı en az bir tamamlayıcıdan oluşan ve bir kılış, oluş veya durum bildiren sözdizimidir.” Şeklinde yeniden tanımlanmalıdır. Bu tanım, cümle ile ilintili diğer konuların da doğru anlaşılmasına yardım edecektir.

Anahtar sözcükler: Cümle, anlambirimcik, cümlenin tanımı, yargı, yüklem.

HOW TO IDENTIFY THE SENTENCE?

ABSTRACT

Sentence is not modified correctly in grammar works. Every definition is modified with alloemes of concept having been determined. On this account alloemes of sentence must be ascertained correctly and accordingly sentence must be modified again as “Sentence is syntax which consists of a predicate and at least one adscititious -provided that one of them is subject or object- and declares act, occurrence or state”. This definition would help that another matters associated with sentence are understood correctly.

Key words: Sentence, alloeme, definition of the sentence, judgement, predicat.

Cümle terimi, dilbilgisi çalışmalarında anlambirimciklerine uygun olarak tanımlanmamaktadır. Bu yüzden de cümle ve cümle terimine dayanan diğer dil bilgisi konuları doğru ele alınmamakta; bu durum da dil bilgisi alanında pek çok farklı ve çelişkili yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Cümlenin doğrudan tanımının yapıldığı kaynaklara örnekleme metoduyla seçki yaparak baktığımızda cümlenin temel anlambirimciği olarak ‘yargı’ kavramının ön plana çıktığı görülmektedir. Örneğin, ‘kendi kendine yeten bir yargı’ (Banguoğlu 1974: 522), ‘bir yargı bildirmek üzere tek başına kullanılan çekimli bir eyleme veya çekimli bir eylemle birlikte kullanılan sözcükler dizisi’ (Hatipoğlu 1982: 99), ‘bir düşüncüyü, bir duyguyu, bir durumu, bir

* Prof. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölüm Başkanı. Elmek: ibrhimdelice@hotmail.com

olayı yargı bildirerek anlatan kelime veya kelime dizisi' (Karahan 1991: 40), 'bir fikri, bir düşünceyi, bir hareketi, bir duyguyu, bir hadiseyi tam olarak bir hüküm hâlinde ifade eden kelime grubu' (Ergin 1994: 405), 'bir hüküm, bir düşünce, bir duygu vb. ifade etmek üzere çekimli bir fiille veya sonuna cevher fiili getirilen bir isimle kullanılan kelimeler dizisi' (Topaloğlu 1989: 48), 'aralarında birtakım ilişkiler bulunan, bazı kurallara göre bir araya gelen ve belli bir anlamı olan sözcük dizimi' (Koç 1992:262), 'bir duyguyu, bir düşünceyi, bir hareketi, bir olayı, okuyan ve dinleyende herhangi bir soruya meydan vermeyecek şekilde tam olarak anlatmaya yarayan kelime veya kelime dizisi' (Karasoy vd. 2004: 209), 'bir düşünce, bir olay, bir istek, bir yargı anlatan kelime ya da kelimeler dizisi' (Toparlı vd. 1996: 102).

Cümleyle ilgili tanım ve ibarelerde mevcut bulunan anlambirimcikleri şöyle listelemek mümkündür:

1. 'Kendi kendine yeten bir yargı olması',
2. 'tek başına kullanılan çekimli bir eylemin cümle olması',
3. 'çekimli bir eylemle kullanılan sözcük veya sözcükler dizisi olması',
4. 'bir düşünce, fikir, duygu, durum veya olayı tam olarak (okuyan ve dinleyende herhangi bir soruya meydan vermeyecek şekilde) aktarmak için kullanılıyor olması',
5. 'kelime veya kelime dizisi olması',
6. 'bazı kurallara göre bir araya gelen ve aralarında birtakım ilişkiler bulunan sözcük dizimi olması'.

Önce birinci anlambirimciği sorgulayalım. Anlambirimciğin temel özelliği 'sadece o sözcüğe has' olmasıdır. Evet, cümle bir yargı bildirir; ancak, bu özellik, sadece cümleye özgü bir özellik değildir. İletişim ortamı bağlamında yerine göre bir 'Tüh!' sözcüğü "Yanıma şemsiyemi almayı yine unuttum!" yargısını; 'kot pantolonlu çocuk' sözcük öbeği de "Çocuk kot pantolonu giymiş." yargısını bildirir; ancak, cümleyi 'yargı' kavramı etrafında tanımlayan hiçbir dilci bu yapıları cümle saymaz.

Bu tespite "Bu yapılardaki yargı, yüzeysel yapıda değil; derin yapıdadır." şeklinde itirazlar gelebilir; ancak, derin yapı ve yüzeysel yapı, birbirinden ayrılmaz iki kavramdır ve birlikte ele alınması gerekir. Ayrıca, yargı sözcüğü, sadece yüzeysel yapıya hasredilecek kadar somut bir kavram da değildir; oysa, cümle soyut tarafları olmakla birlikte daha çok somut bir sözcüktür ve temel anlambirimcilerinin de somut olması beklenir.

İkinci olarak listelenen 'tek başına kullanılan çekimli bir eylemin cümle olması' anlambirimciği ise -başka bir yazının konusu olmakla birlikte- cümlenin tanımında asla kullanılmamalıdır; çünkü, çekimli bir eylem tek öge sayılamaz. Eylem yüklem ögesini oluştururken kişi ekleri de özne ya da nesne ögesini oluşturur. Yani, çekimli bir eylem, aslında Y+Ö (Okudum. = Okuma eylemini ben yaptım.) veya Y+N (Hastalandım. = Bedenim hastalanmaya konu oldu.) demektir. Örneklere bakıldığında çekimli fiil, cümle gibi görünmekte; ancak, bu yapılarda en az iki öge bulunma durumu söz konusudur. Dolayısıyla, bu anlambirimcik de cümle tanımında kullanılmamalıdır.

Üçüncü olarak ele alınan 'çekimli bir eylemle kullanılan sözcük veya sözcükler dizisi olması' anlambirimciği -cümlenin doğru anlambirimcikleri sorgulanırken görüleceği üzere- cümlenin tanımında kullanılabilecek bir anlambirimciktir; ancak eksiklikleri vardır. Bu eksiklik 'bir yüklemle özne veya nesneden birinin mutlaka bulunması koşuluyla onun tamamlayıcılarından oluşan sözdizimi' şeklinde giderilebilir.

Dördüncü olarak listelenen ‘bir düşünce, fikir, duygu, durum veya olayı tam olarak (okuyan ve dinleyende herhangi bir soruya meydan vermeyecek şekilde) aktarmak için kullanılıyor olması’ anlambirimciği de yine cümleyle ilintili olmasına rağmen birtakım eksiklikleri de bünyesinde barındırmaktadır. Bu anlambirimcik de cümlelerin temel özellikleri doğrultusunda ‘bir kılış, oluş veya durumu aktarıyor olması’ diye düzeltilebilir.

Beşinci olarak listelenen ‘kelime veya kelime dizisi olması’ anlambirimciğindeki ‘kelime olması’ ibaresinin cümleyle bir ilgisinin olamayacağı yukarıda zikredildi; ancak ‘kelime dizisi olması’ kısmı ‘sözdizimi’ sözcüğüyle değiştirilerek cümlelerin anlambirimciği diye düşünülebilir.

Altıncı olarak listelenen ‘bazı kurallara göre bir araya gelen ve aralarında birtakım ilişkiler bulunan sözcük dizimi olması’ anlambirimciği, yine cümle için doğru; ancak, sadece cümleye has bir durum değildir. Dolayısıyla, cümlelerin anlambirimciği olarak kullanılmamalıdır.

Demek ki, cümle tanımı için kullanılan anlambirimciklerden en temele alınan da dahil olmak üzere pek azı -o da eksik bir şekilde- doğrudur. Öyleyse, cümle teriminin tanımında kullanılacak anlambirimcikler nelerdir ve bu doğrultuda cümlelerin tanımı nasıl yapılmalıdır?

Öncelikle, cümlelerin en temel anlambirimciği yüklemidir; çünkü, yüklem ögesi olmayan sözdizimine hiç kimse cümle dememektedir. Bir söz dizimine cümle denebilmesi için o dizgenin eksiltili veya eksiltisiz bir yükleme yaslanması gerekmektedir.

İkinci olarak -en az birinin özne veya nesneden olması koşuluyla- dil bilgisel zorunluluktan veya dil kullanıcısının isteğinden dolayı eklenmiş yüklemi tamamlayıcı öğelerden oluşmasıdır.

Üçüncü anlambirimcik ise cümlelerin gerçekliğine dayanmaktadır. Dilin -aslında- gerçek dünyanın insan zihninde izdüşümünü sağlayan bir semboller dünyası olduğu herkesin malumudur. Bu bağlamda, dil öncesi gerçek dünyada dile aktarılabilecek her şey, canlı veya canlı gibi düşünülen ve canlılık özelliği yüklenenlerin kılış eylemleri (özneli eylemler), canlıya bağlı olmaksızın kendiliğinden gerçekleşen oluş eylemleri (nesneli eylemler), kılma ve olmaların sonrasında ortaya çıkan durumlar olmak üzere üç grupta değerlendirilebilir. Bu üç grup gerçeklik, semboller dünyası olan dile aktarılırken kılış (özneli) eylemleri kılış fiilleriyle, oluş (nesneli) eylemleri oluş fiilleriyle çeşitli durumlarda ek-fiil veya yardımcı fiil almış bir isimle vücut bulur. Dolayısıyla, cümle kavramının zihnimize şekillenmesini sağlayan cümlelerin hangi gerçekliğe yaslandığı durumu da ‘kılış, oluş ve durum’ sözcükleriyle karşılık bulmaktadır. Bu nedenle ‘kılış, oluş ve durum bildirmesi’ cümlelerin tanımında kullanılabilir üçüncü anlambirimciktir.

Bu üç anlambirimcikten başka cümle tanımında kullanılabilir cümleye özgü anlambirimcik de görülmemektedir. Bu durumda cümlelerin tanımı: “Cümle, bir yükleme -biri mutlaka özne veya nesne olmak koşuluyla- ona bağlı en az bir tamamlayıcıdan oluşan ve bir kılış, oluş veya durum bildiren sözdizimidir.” şeklinde yapılmalıdır. Bu tanım doğrultusunda ortaya çıkan cümle tiplerini üç örnek cümleyle modelleyebiliriz: “Yağmur yağıyor.” cümlesi bir oluş cümlesidir ve sadece “Yağıyor.” şeklinde yükleme derin yapıdaki anlamı aktarmak mümkün değildir. “Hava güzel.” cümlesi bir durum cümlesidir ve sadece “Güzel.” şeklinde verilmek istenen anlam yükleme ifade edilemez. “Hasan gitmedi.” cümlesi bir kılış cümlesidir ve sadece “Gitmedi.” yüklemeyle aktarılmak istenen cümlesel anlam iletilenmiş olur. Bu üç cümle de en az iki söz içerdiği için de her cümle mutlaka bir söz dizimi olmak zorundadır.

Yukarıda yapılan cümle tanımı, cümlelerin anlam özelliklerinden ziyade yapısını öne çıkarmaktadır; ki, bu da cümlelerin anlam aktarımı için kullanılan çok değişik biçimbirimlerden biri olması hasebiyle doğaldır. Yani, cümle yanında sözcük ve sözcük öbekleri de yerine göre bir cümleyle aktarılabilecek anlamı aktarmak için kullanılabilir için cümlelerin ‘yargı’ kavramı

etrafında anlam esaslı bir tanımından ziyade ‘yüklem’ esaslı bir tanım etrafında yoğunlaşılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- BANGUOĞLU, Tahsin (1974); **Türkçenin Grameri**, Baha Matbaası, İstanbul.
- ERGİN, Muharrem (1994); **Üniversiteler İçin Türk Dili**, Bayrak Yayınları, İstanbul.
- HATİBOĞLU, Vecihe (1982); **Türkçenin Sözdizimi**, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi, Ankara.
- KARAHAN, Leyla (1991); **Türkçede Sözdizimi**, Akçağ Yayınevi, Ankara.
- KARASOY, Yakup, YAVUZ, Orhan, KAYASANDIK, Ahmet, DİREKÇİ, Bekir (2004); **Uygulamalı Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri**, 3. Baskı, Tablat Kitabevi, Konya.
- KOÇ, Nurettin (1992); **Açıklamalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü**, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- TOPALOĞLU, Ahmet (1994); **Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü**, Ötüken Yayınları, Birinci Basım, İstanbul.
- TOPARLI, Recep, KARATAŞ, Turan, VURAL, Hanifi (1996); **Türk Dili**, Üçüncü Baskı, Seyran Yayınları, Sivas.